

Oahppopládna sebrudakfáhka sáme

Dette er en lulesamisk oversettelse av den fastsatte læreplanteksten.
Læreplanen er fastsatt på bokmål.

Njuolgadustjála Máhttodepartementas mierreduvvam 15.11.2019.
Eksábmaárnik Máhttodepartementas mierreduvvam 29.06.2020.

Fámon 01.08.2020 rájes

Fága birra

Fága relevánsa ja guovdásj árvo

Sebrudakfáhka la guovdásj fáhka vaj oahppe sjaddi oassálasste, berustiddje ja lájttális ájádalle viesátguojme. Fáhka galggá viehkedit oahppijit vuojnnet aktijvuodajit indiviidalasj válljimij, sebrudahkastruktuvraj ja luondo gierddamarájáj gaskan. Sebrudahkafágan galggi oahppe oadtjot máhttelisvuodav átsáidittjat ietjasa identitiehtav, bájkálasj sebrudagáv ja nasjávnałasj ja globála tjuolmajt. Fágajn bargadijn galggi oahppe dádjadit gáktu geografijjalasj, histávrrálasj ja dálásjájge dile biedji ævtojt dasi gáktu ulmutja állidi ietjasa dárbojt, ja gáktu fábmo ja ressursa juogeduvvi. Oahppe galggi sjaddat diedulattjan dasi gáktu histávrrá la mijáv hábbmim, valla aj gáktu mij hábbmip histávrráv. Fáhka galggá viehkedit aktugasj oahppev ávddánahttet identitiehtav ja dádjadit ulmutjiit iesjguhtiklágásj aktijvuodaj sihke Sámen ja Sáme álggolin. Dát aj merkaj sebradahttet ieneplásko- ja unnepláhkoperspektijvajt, máhttet ietjá iemeálmugij buohtastahttet ja dádjadit iesjguhtik fámo vidjuriit ja man ájnnasa demokratijjalasj árvo li. Návti viehket sebrudakfáhka nannit oahppij dádjadusáv ietjastis, sebrudagás manna viessu, ja gáktu máhtti ietjasa iellemij ja boahhteájggáj vájkkudit.

Gájka fága galggi áhpadusá árvvovuodov duohtan dahkat. Sebrudakfáhka galggá ávddánahttet berustimev, lájttális ájádallamav, dahkamávov ja diehtemvájnogisvuodav ja nannit miellaguottojt ja árvojt dagu gierddisvuohta, avtaárvulasjuohta ja vieledibme. Sebrudakfágalasj ájádallamvuogij ja metávdáj baktu galggi oahppe ávddánahttet dájmalasj viesátguojmmevuodav, man vuodon la diedulasjuohta demokratijjalasj, birrasij, almasjrievtesvuodajda, dássádussaj ja moattebelakvuoda árvvuj. Oahppopládna la tjanádum sáme árvojda, giellaj, kultuvrraj ja sebrudakiellemij.

Guovdásj elementa

Imájdallam ja átsáidibme

Oahppe galggi imájdallat, reflektierit ja árvustallat gáktu máhtto sebrudagá birra ávddála ja dálla badján. Oahppe galggi bessat liehket diehtemvájnoga ja dájmalattjat áhtsát ja hábbmit máhtov aktu ja iehtjádij sihke klássalanján ja dan álggolin. Duodden galggi oahppe viedtjat ja adnet diedojt iesjguhtiklágásj histávrrálasj, geografijjalasj ja sebrudakmáhtulasj gáldojs tjuovggidittjat bielijt iesjguhtik sebrudagáj, iesjguhtik ájgijda ja ietjasa iellemin. Galggi aj máhttet lájttálisát árvustallat makta gáldo li luohtedahtte ja ájggeguovddela.

Sebrudaklájttális ájádallam ja aktijvuoda

Oahppe galggi dádjadit aktijvuodajt geografijjalasj, histávrrálasj ja dálásjájge dilij gaskan ja gáktu dá dile aktu jali aktan li vájkkudam ja vájkkudi ulmuttijda ja sebrudagájda. Oahppe galggi oahpásmuvvat gáktu luonndo ja sebrudahka nubbe nuppev vájkkudi. Sij galggi vuojnnet gáktu vássám ájge ávddánimen lidjin sihke bårka ja jårka ja mij vájkkudij rievddadusájda, aktan ávddánahttet histávrrálasj empatijjav. Oahppe galggi analysierit gáktu fábmó ja fámo vidjura li vájkkudam ja vájkkudi iesjguhtik bielijda sebrudagán. Sij galggi árvustallat máhtov, dáhpádusájt ja fenomienajt iesjguhtik perspektijvajn ja reflektierit manen ulmutja li válljim ja ájn válljiji iesjguhtik láchkáj.

Demokratijjadádjadus ja sæbrram

Oahppe galggi dádjadit gáktu geografijjalasj, histávrrálasj ja dálásjájge dile li biedjam ja biedji ævtojt makkir máhttelisvuoda ulmuttijn li læhkám ja li aktan barggat, organisierit ja dahkat mærrádusájt iesjguhtik sebrudagájn. Oahppe galggi dádjadit sieradusájt rijkaj gaskan gå la sáhka stivrrimvuoges ja almasjievtesvuodajs ja unneplågoj bærrárgæhttjamis, ja sij galggi vuojnnet gáktu sieradusá li vájkkudam ja vájkkudi ulmuttijn iellemij ja máhttelisvuodajda vájkkudit. Sij galggi dádjadit manen rijdo li badjánam ja badjáni, ja gáktu da li giehtadaláduvvam ja giehtadaláduvvi. Oahppe galggi oadtjot hárrjájimev gáktu demokratija doajmmá práksisin vaj máhtti sebrudakhábbmimij sæbrrat. Dán guovdásj elementa sisanov galggá iesjguhtik perspektijvaj vuodon gæhttjat, bájkálasj dáses globála dásásj, ja iemeálmuk- ja unneplåhkoperspektijvajn, gánná dættot vássám ájgev, dálásj ájgev ja boahhte ájgev.

Guoddelis sebrudagá

Oahppe galggi dádjadit gáktu geografijjalasj, histávrrálasj ja dálásjájge dile li biedjam ja biedji ævtojt gáktu ulmutja li ietjasa dárbojt állidahttám ja állidahtti vil uddnik, ja gáktu ressursa iesjguhtik sebrudagájn li juogeduvvam ja juogeduvvi. Dat merkaj vuojnnet jut geografijjalasj moattebelakvuohta ja variasjávnná li bierggima ja iellemdile vuodo. Oahppe galggi dádjadit guoddelis ávddánime dimensjávnnájt økonávmmálasj, birrasa ja sosiála bieles ja gáktu da li aktij tjanádum. Sij galggi dádjadit gáktu vássám ájge rievddadusá li dán gálmá dimensjávnnáj vájkkudam ja nav aj man guoddelisá iesjguhtik sebrudagá li. Oahppe galggi vuojnnet gáktu ulmuttijn ressurssaadno la vájkkudam ja vil vájkkut, ja máhttet árvustallat vejulasj dájmajt guoddelis ávddánime hárráj indivijdalasj, nasjávnnálasj ja globála dásen. Guoddelis ávddánime sebrudakfágan galggá iesjguhtik perspektijvaj vuodon gæhttjat, bájkálasj dáses globála dásásj, ja iemeálmuk- ja unneplåhkoperspektijvajn, gánná dættot vássám ájgev, dálásj ájgev ja boahhte ájgev.

Identitiehittaávddånibme ja aktijvuohta

Oahppe galggi dádjadit gáktu ulmutja ávddánahtti identitiehtav ja gullevasjvuodav, ja gáktu iehtjádij siegen doajmmi. Galggi dádjadit manen ulmutja sihti sebrudahkan viessot, ja gáktu geografijjalasj, histávrålasj ja dálásj ájge vidjura vájkkudi identitiehtha ávddånibmáj. Dási gulluji iesjguhtik perspektijva mij buorre iellem máhttá liehket, ja jut oahppe ávddánahtti sihke histávrådieudulasjvuodav ja tjadádime máhtov gá ietjasa ávdep ájge, dálásj ájge ja boahhte ájge baktu dádjadi.

Fágajgasskasasj tiemá

Álmmukvarresvuohta ja bierrgim

Sebrudakfágan merkaj fágajgasskasasj tiebmá álmmukvarresvuohta ja bierrgim ahte oahppe galggi sjaddat diedulattja ietjasa identitiehttaj ja identitiehthaávddånibmáj ja dádjadit indiviidav oassen iesjguhtik aktijvuodajs. Dádjadit gáktu iehtjádij siegen doajmmá, aj digitála láhkáj, vájkkut relasjåvnájda ja gullevasjvuohtaj la aj oassen fága máhtudagás. Fáhka galggá vájkkudit jut oahppe máhtti buoragit válljit iellemin ja giehtadallat hásstalusájt ma li tjanádum seksualitiehttaj, persåvnålasj ruhtadilláj, gárevselgajda, ålgoldisvuohtaj ja digitála ulmutjahttemij. Fáhka galggá aj hábbmit dádjadusáv, vieledimev ja gierddisvuohtav moattebelakvuohtaj, iehtjádij árvojda ja iellemvålljimijda, ja vaddet perspektijvajt dasi mij buorre iellem máhttá liehket. Fága baktu galggi oahppe máhttet identifiserit suorgijt gånna ulmusjárvo ájteduvvá, duola degu ulmusjoasestime ja dálásj ájge oarjjevuoda aktijvuodan, ja vuosedit dájmaida ma ulmuttij vuododárbojt váraida vállidi.

Demokratijja ja viesátguojmmevuohta

Sebrudahkafágan merkaj fágajgasskasasj tiebmá demokratijja ja viesátguojmmevuohta ahte oahppe ávddánahtti máhtov ja tjehpudagájt vaj máhtti demokratijjalasj prosessajt hábbmit ja dajda sæbrrat. Fága baktu oahppe ávddánahtti máhtov ja dádjadusáv demokratijjalasj árvoj ja prinsihpaj hárráj. Oahppe galggi aj demokratijjalasj institusjåvnáj ávddånimev dádjadit Sámen, ja gáktu sijdda la læhkám ja la ájn akta vuohke ietjas organisieritjit demokratijjalattjat. Dát aj guoská sámij bargguj rijkajgasskasasj iemeålmmukaktisasj bargujn ja rijkajgasskasasj sjehtadusájn ja konvensjåvnáj merkadusán demokratijjalasj ávddånibmáj. Bargadijn sebrudakfágajn galggi oahppe ájádallat lájttálisát, vállidet iesjguhtik perspektijvajt, giehtadallat dágástallamijt ja vuosedit dájmalasj viesátguojmmevuodav. Sebrudakfáhka galggá vájkkudit jut oahppe máhtti demokratijjaj sæbrrat ja vijddåsappot ávddánahttet dav ja hieredit ekstriema guottojt, ekstriema dagojt ja terrorismav. Máhtto terrordago birra Vuonan snjilltjamáno 22. b. 2011 galggá liehket oassen åhpadusás dán birra.

Guoddelis ávddånibme

Sebrudakfágan merkaj fágajgasskasasj tiebmá guoddelis ávddånibme ahte oahppe galggi dádjadit guoddelisvuoda sosiála, økonåvmålasj ja birás bielij aktijvuodajt. Sebrudahkafáhka galggá vájkkudit jut oahppe dádjadi ulmuttjij ressursaadno la, ja vilá vájkkut bájke, regionála ja globála dásen. Máhtto luondo ja sebrudagá aktijvuodaj birra, gáktu ulmuttja vájkkudi dálkádahkaj ja birrasij, ja gáktu bierrgim, iellemvuohke ja demografijja aktan gulluji, buoret dáv dádjadusáv. Gáktu luonndo dádjaduvvá ja háldaduvvá Sámen ávdep ájgen ja dálásj ájgen gullu dási. Guoddelis ávddånibme sihke bájke, nasjåvnå ja globála dásen la demokratijjalasj birástagáj, dájmalasj viesátguojmij ja dálásj ja boahnte buolvaj solidaritiehta duogen. Sebrudakfágan galggi oahppe reflektierit ja árvvaladdat dilemmaj ja geldulasjvuodaj badjel ma li tjanádum guoddelis ávddånime iesjguhtik dimensjåvnåjda ja vuojnnet ahte sihke ulmuttjij ja sebrudagáj dago li ájnna.

Vuodotjehpudagá

Njålmålasj tjehpudagá

Njålmålasj tjehpudagá sebrudakfágan li máhttet gulldalit, dálkkut, formulierit ja vuojnojt ávdedit, respånsåv vaddet ja iehtjådjij dågástallat. Dådjadit iehtjådjij vuojnojt ja gatjådjit tjiekgadiddje ja tjiegnodiddje gatjålvisåjt gullu aj dási. Njålmålasj tjehpudagåjda gullu aj sæbrrat njålmålasj subtsastimårbbedåhpåj vaj såme sebrudagåjt ja kultuvrajt dådjat. Njålmålasj tjehpudagáj ávddånibme vuolggå ietjas vuojnoj ávddånbuktemis, vuorrolakkoj såhkadimes ja gulldalimes, ja iehtjådjijda respånsåv vaddemis gitta iesjguhtik perspektijvajt vålldet ja argumentierimav vuodostit stuoråp sivvaaktijvuodajn. Ávddånåhttem merkaj mañenagi ienep subtsastit aktijvuodaj birra, árvvaladdat fågalasj gatjålvisåjt ja giehtadallat ienep kompleksa diedojt ja dådjadit gáktu iesjguhtik ávddånbuktemvuoge vájkkudi sisadnuj ja vuosståjvålldåj.

Buktet tjållet

Buktet tjållet sebrudakfágan la plånit, hábbmit ja giehtadallat tevstajt ma li tjållema ulmmåj hiebaduvvam. Dat aj merkaj juogadit, gaskostit ja ávddånbuktet máhtov ja diedojt tjålalattjat ja adnet sebrudakfågalasj moallånagåjt, dahkat argumentierimav ja åtsådit ja problematisierit sebrudakfågalasj tiemåjt. Ja de merkaj dat máhttet duodastit ja ávddånbuktet sebrudakfågalasj guoradallamij båhtusijt tjålalattjat. Tjållemtjehpudagáj ávddånibme fågan vuolggå ålkkes fáktågårgadisåj ja gatjålvisåj formulierimis ja gåldojda vuosedimes, gitta fáhkatevstaj tjållemij, tjuolmajt árvvaladdat ja vuosedit ienep kompleksa gåldojda.

Buktet låhkát

Buktet låhkát sebrudakfágan la átsádit, dálkkut ja lájttálisát reflektierit iesjguhtik histávrasj, geografijjalasj ja sebrudahkamáhtulasj gáldoj badjel. Dat aj sisadná gávnnat diedojt ja diedulattjat válljit ja hilggot iesjguhtik gáldojt. Buktet låhkát merkaj reflektierit gáktu sajádahka ja perspektijvva vájkkudi iesjguhtik gáldojda, dábddát argumentierimav ja sieradit vuojnojt, fáktájt ja tjuottjodusájt. Låhkåmtjehpudagáj ávddånibme fágan vuolggá gallegattja hiebaduvvam gáldoj anos gitta iesj gávnnat ja buohtastahttet diedojt ienep moattebelak gáldojs ma li ienep kompleksa.

Buktet riekknit

Buktet riekknit sebrudakfágan la máhttet viedtjat, giehtadallat, analysierit ja árvustallat lågojt ja stuorra dáhtátjoahkkijt kontevsta vuodon vaj máhtta juojddá sebrudahkaássij birra miejnnit. Duodden dat merkaj adnet ájggelinjajt ja mihtojt gá átsát ja ávddånbukta histávrasj ja geografijjalasj vidjurijt ja vuojnnet aktijvuodajt. Buktet barggat tjuolmaj ma økonomijjaj gulluji ja gáládibmáj, ja gáktu da aktij gulluji, la aj oassen. Riekknim tjehpudagáj ávddånibme fágan vuolggá konkrehta ja álkkes tabellaj ja gráfalasj ávddånbuktemij dálkkumis, gitta kombinierit ja analysierit stuoráp dáhtátjoahkkijt ja vuojnnet gáktu ájge badjel rievddi.

Digitála tjehpudagá

Sebrudakfágan la sierralágásj ávdåsvåsståduj jut oahppe ávddånahtti digitála viesátguojmmevuodav. Digitála tjehpudagá sebrudakfágan merkahi buktet adnet digitála vædtsagijt gávnnatjit, giehtadallat ja navigierit digitála gáldojn, liehket lájttális digitála gáldojda ja válljit guoskavasj diedojt. Le aj sáhka máhttet guládallat, aktan barggat ja hábbmit digitála buktagijt ja tjuovvot njuolgadusájt ja narmajt guládallamij nehta baktu, persåvnnåsuodjalusá ja dájddobargoj ráddimriektá gáktuj. Tjehpudahkaj aj gullu diehto- ja dáhtåsihkarvuodav bisodit. Digitála tjehpudagáj ávddånibme vuolggá digitála ressursaj átsådimes ja anos, gitta iesj åhtsát ja válljit diedojt ja vuosedit buorre digitála árvustallamav gá diedojt vállji, digitála ressursajt adná ja guládallá nehta baktu.

Máhtudakulme ja árvustallam

2. jahkedåse máhtudakulme ja árvustallam

Máhtudakulme 2. jahkedåse mañjela

Åhpadusá ulmme le oahppe galggá máhttet

- ávddánahttet ja ávddánbuktet sebrudakfágallasj gatjálvisájt
- ságastallat gáktu iesjguhtik vuona ja sáme gáldo, aktan subttasa ja kárta, máhtti diedojt sebrudakfágallasj ássij birra vaddet
- átsádit ja gávvidit kulturmujojt ja kultuvrra- ja luonndoduobddágav lahkabirrasin
- átsádit ja ávddánbuktet gáktu ulmutja viessun avta–guovte buolva dássta ávddála
- reflektierit manen ulmutjiin li iesjguhtik vuojno ja válljiji iesjguhtik láhkáj
- ságastallat ráddnavuoda ja gullevasjuoda birra ja mij vájkkut aktivuodajda ulmutjij gaskan
- gávvidit ja buojkodat moattebelakvuodav ja avtaárvvusasjuodav Sámen, dættodit sáme berajvuodav ja iesjguhtik familljahámijt ja álmuktjerdajt
- átsádit ja vaddet buojkulvisájt dasi gáktu ulmutja vájkkudi dálkádahkaj ja birrasij, ja duodastit gáktu vájkkudusá lahkabirrasin vuojnuji
- ávddánbuktet ja buojkodat riektájda ma mánájn li Vuonan ja væráldin, ja majt máná máhtti dahkat jus dá rievtesvuoda doajeduvvi
- átsádit ja buojkodat gáktu máná máhtti mærrádusájda vájkkudit ja aktan barggat demokratijallasj prosessaj hárráj
- ságastallat digitála aktandoajmmama máhttelisvuodaj ja hásstalusáj birra
- ságastallat dábdoj, rubmaha, sjierve ja seksualitiehta birra, ja gáktu ietjas ja iehtjádij rájajt máhtta vuosedit ja vieledit
- átsádit ja buojkodat gáktu ulmutja iesjguhtik ásijn væráldin vájkkudi goabbá guojmesa iellemijda

Áhpadattijn árvustallam

Áhpadattijn árvustallam galggá viehkken ávdedit oahppamav ja fáhkamáhtudagáv ávddánahttet. Oahppe vuosedi ja ávddánahtti máhtudagáv sebrudakfágan 1. ja 2. dásen gá átsádi ja imájdalli sebrudakfágallasj tiemáj badjel ja reflekteriji gáktu dá tiemá aktij gulluji. Oahppe vuosedi ja ávddánahtti máhtudagáv gá áhtsáli ienep máhtov ja vuojni máhtov máhtta moatte láhkáj áttjudit. Oahppe vuosedi ja ávddánahtti aj máhtudagáv gá vásemi ja vuojni ietjasa ja iehtjádijt oassen moattebelak aktivuodas, ja gá vásemi majt merkaj liehket fáron vájkkudimen. Oahppe adni digitála ræjdojt vuosedittjat ja ávddánahtátjit máhtudagáv fágan ja oadtjogáhti digitála árvustallamfámojt gá vuojni muhtem máhttelisvuodajt ja hásstalusájt digitála aktisasjargon.

Áhpadiddje galggá dilev láhtjet oahppijoassálasstemij ja arvusmahttet oahppamiellaj sebrudakfágan dan baktu jut oahppe bessi átsádit, ságastallat ja imájdallat. Áhpadiddje ja oahppe galggi ságastallat oahppij ávddánime birra fágan. Oahppe galggi bessat gæhttaladdat. Dajna máhtudagájn mav oahppe vuosedi, galggi bessat moalgget majt ietjasij mielas bukti, ja majt buorebut nahki gá ávddála. Áhpadiddje galggá bagádallat ienep oahppama gáktuj ja áhpadimev hiebadit navti váj oahppe bessi

bagádallamij milta vijdedit ietjasa máhtudagáv sebrudakfágan diehtemvájnogisvuoda ja máhttoáhtsáma tjadá.

4. jahkedáse máhtudakulme ja árvustallam

Máhtudakulme 4. jahkedáse maŋŋela

Áhpadusá ulmme le oahppe galggá máhttet

- átsádit ja ávddánbuktet sebrudakfágalasj gatjálvisájt, áhtsát diedojt iesjguhtik gálđojn ja árvustallat man ávkálattja diedo li gatjálvisájt tjalmostahttet
- átsádit sáme bájkkehistaávráv, kulturmujojt ja gáktu ulmutja viessun kulturmujojt ájge ja buohtastahttet gáktu mij viessot dálla
- gávvidit Vuona kultuvrra- ja luonndoduobddágij ja ságastallat majt geografijjalasj ja histárjålasj gálđo aktan kárta ja subtsasa, máhtti subtsastit duobddágij birra
- ságastallat manen rijdo tjuodtjeli skávllå- ja lahkabirrasin, gulldalit iehtjådij vuojnojda ja aktan barggat iehtjådij siegen gávnahtit konstruktijva tjoavddusijt
- ávddánbuktet ulmusjriektájt ja riektájt ma mánájŋ li, ja reflektierit manen dá riektá gávnnuŋi
- reflektierit manen sámijn la iemeálmukstáhtus Vuonan, ja gávvidit sáme kultuvrra- ja sebrudakiellemma guovdås merkaht ávddål ja dálla dætton ietjas sebrudahkaht
- átsádit ja vaddet buojkulvisájt muhtem bielijda guoddelis ávddánimes, aj sáme árbbiedos
- reflektierit gáktu aktugasj ulmutja persåvnålasj økonomijja ja gålådime aktij gulluŋi
- ságastallat identitiehta, moattebelakvuoda ja aktijvuoda birra ja reflektierit gáktu dábbdu gå ij la oassen aktijvuodas
- ságastallat persåvnnåsuodjaluså, juogadime ja diedoj suoddjima njuolgaduså ja nármaht birra ja majt merkaj liehket jærmålasj digitåla aktisasjbarjon
- ságastallat rájåht birra ma rubmaht gulluŋi, ma vahågahttem ja seksuålasj illastibme li, ja gåssta máhttaht viehkeht oadhtot jus vahågahteduvvá ja seksuålalattjat illastuvvá
- reflektierit gejna la fábmå, ja mij demokratijja la, ja ævtodit gáktu ulmusj máhttaht mærrådusåht vaŋkkudis
- ságastallat muhtem åjnas almulasj åsadusåht ja dåjmaht birra Vuonan ja Sámen ja reflektierit majt da merkahi ulmutij iellemijda

Áhpadattijn árvustallam

Áhpadattijn árvustallam galggá viehkeht ávdedis oahppamaht ja fáhkamahtudagáv ávddánahttet. Oahppe vuosedis ja ávddánahtti máhtudagáv sebrudakfágan 3. ja 4. dåsen gå sij aktu jali iehtjådij siegen åtsåht ja imådalli

sebrudakfágalasj tiemájt ja reflektieriji dáj aktijvuodaj birra. Oahppe vuosedi ja ávddánahtti máhtudagáv gá ávddánbukti ja ságastalli sebrudakfágalasj gatjálvisáj birra ja reflektieriji makkir diedoijt ja máhtov iesjguhtik gáldo máhtti gatjálvisájda buktet. Oahppe vuosedi ja ávddánahtti aj máhtudagáv gá iesjguhtik perspektijvajt váldi ja vuoynni gáktu sij ietja ja iehtjáda máhtti vájkkudit goabbá guojmmásisá, sebrudahkaj ja luonnduj. Ja de vuosedi ja ávddánahtti máhtudagáv gá aktan doajmmi digitálalattjat ja adni muhtem njuolgadusájt ja nármaijt persávnna-suodjalussaj ja digitálav aktandoajmmamij.

Áhpadiddje galggá dilev láhtjet oahppijoassálasstemij ja arvusmahttet oahppammiellaj sebrudakfágan dan baktu jut oahppe bessi átsádit moatte láhkáj, duot dát perspektijvas gehtjadit ja reflektierit gáktu máhtto sjaddá. Áhpadiddje ja oahppe galggi ságastallat oahppij ávddánime birra sebrudakfágan. Oahppe galggi bessat gæhttjaladdat. Dajna máhtudagájn mav oahppe vuosedi, galggi bessat moalgget majt ietjasij mielas bukti, ja majt buorebut nahki gá ávddála. Áhpadiddje galggá bagádallat ienep oahppama gáktuj ja áhpadimev hiebadit navti váj oahppe bessi bagádallamij milta vijdedit ietjasa máhtudagáv sebrudakfágan diehtemvájnogisvuoda, máhttoáhtsáma ja fága aktijvuodaj bargo tjadá.

7. jahkedáse máhtudakulme ja árvustallam

Máhtudakulme 7. jahkedáse manjela

Áhpadusá ulmme le oahppe galggá máhttet

- tjadádit sebrudakfágalasj guoradallamav ja ávddánbuktet báhtusijit hiebalasj digitála ræjdoj
- ávddánbuktet ájggeguovddelis ádásássjev ja reflektierit fáktáj, vuoynoj ja kommersiála sisano sieradusájt medijágáván
- buohtastahttet gáktu iesjguhtik gáldo, aj subttasa ja kárta, máhtti iesjguhtik diedoijt sæmme tiemá birra vaddet, ja reflektierit gáktu gáldoijt máhttá adnet vájkkudittjat ja ávdedit visses vuoynov
- átsádit gáktu ulmutja dâlen bierrgijin, ja ságastallat gáktu ájnas rievddadusá bierrgimin ja teknologijjan li vájkkudam ja vájkkudi demografijjaj, iellemdilláj ja árronvuogijda
- gávvidit geografijjalasj oajvvetjuokkajt iesjguhtik ásijn værâldin ja reflektierit gáktu dá oajvvetjuokka vájkkudi ulmuttijda gudi dâppe árru
- reflektierit manen rijdo badjâni, ja árvvaladdat gáktu aktugasj ulmusj ja sebrudahka máhtti rijdoijt giehtadallat
- átsádit iesjguhtik bielijt moattebelakvuodas Vuonan ja Sámen ja reflektierit ulmuttij dârboj birra liehket sierralágâtjin ja gullut aktijvuohtaj
- árvvaladdat majt avtaárvvusasjvuohta ja dâssâdus merkaj demokratijjaj, ja árvvaladdat gáktu máhttá vuosteldit gâttoijt, rasismav ja badjelgæhttjamav

- ságastallat almasj- ja avtaárvvusasjuvoda birra ja buohtastahttet gáktu almasj- ja iemeálmukriektá li bærrájgehtjaduvvam ja bærrájgehtjaduvvi iesjguhtik rijkajn
- átsádit Vuona sámij ja nasjávnałasj unneplágoj histávra oajvvetjuokkajt ja ávddánbukti makkir riektá Vuona sámijn ja nasjávnałasj unneplágoj li uddni
- reflektierit gáktu kommersiála vájkkudibme máhtta vájkkudit gáldibmáj, persávnałasj økonomijaj ja iesjgávváj
- átsádit ja ávddánbuktet guoddelis ávddánime globála hásstalusáv ja gáktu dat máhtta vájkkudit, ja ævtodit gáktu ulmusj máhtta hásstalusáv vuosteldahttet ja gáktu aktisasj barggo lándaj gaskan máhtta viehkedit
- reflektierit ietjas ja iehtjádij oassálasstema birra digitála aktandájmajda ja árvvaladdat majt merkaj liehket jærmálasj njuolgasúsaj, narmaj ja rájáj milta
- reflektierit identitiehtaj, seksuálasj ráhtásimij ja sjiervveávddánbuktemij variasjavnáj badjel, ja ietjas ja iehtjádij rájáj dábdoj, rubmaha, sjierve ja seksualitiehta hárráj ja árvvaladdat majt máhtta dahkat jus ráje doajeduvvi
- buojkudit ájnas dáhpádusájt ma li vájkkudam demokratijav mij miján la Vuonan ja Sámen dálla ja buohtastahttet gáktu aktugasj ulmutijjn la máhttelisvuohta vájkkudittjat mærrádusájda iesjguhtik stivrrimvuogijjn
- vaddet buojkulvisájt dasi ma lága, njuolgasúsaj ja narma li ja makkir funksjavná dajn li sebrudagán, ja reflektierit vájkkudusáj birra ma sjaddi jus dajt doadjá
- reflektierit gáktu iesjguhtik ulmutijj æjvvalime li ulmutijj ájádallamvuogev ja iesjguhtik sebrudagáj organisierimav rievddadam

Áhpadattijn árvustallam

Áhpadattijn árvustallam galggá viehkken ávdedit oahppamav ja fáhkamáhtudagáv ávddánahttet. Oahppe vuosedi ja ávddánahtti máhtudagáv sebrudakfágan 5., 6. ja 7. dásen gá átsádi ja dádjadi gáktu histávrrá, geografijja ja sebrudakmáhtto aktij gulluji. Oahppe vuosedi ja ávddánahtti máhtudagáv gá guoradalli ja ávddánbukti sebrudakfágalasj gatjálvisájt, reflektieriji vejulasj vásstádusáj badjel vássám, dálásj ja boahhte aje birra ja árvustalli gáktu iesjguhtik gáldo máhtti moatte lágásj diedojt buktet. Oahppe vuosedi ja ávdedi aj máhtudagáv gá ietjasa ja iehtjádij birra reflektieriji oassen iesjguhtik aktijvuodajs, ja gáktu sij máhtti liehket fáron sebrudahkaj vájkkudittjat. Ja de vuosedi ja ávddánahtti máhtudagáv gá adni digitála vædtsagijt ja digitála jiernev fágajn bargadijn.

Áhpadiddje galggá dilev láhtjet oahppijoassálasstemij ja arvusmahttet oahppamiellaj fágan njálmálasj, tjálasj, praktihkalasj ja digitála barggamvuogij. Áhpadiddje ja oahppe galggi ságastallat oahppij ávddánime birra sebrudakfágan. Oahppe galggi bessat gæhttaladdat. Dajna máhtudagájjn mav oahppe vuosedi, galggi bessat moalgget majt ietjasa mielas bukti, ja majt buorebut nahki gá ávddála. Áhpadiddje galggá bagádallat

ienep oahppama gáktuj ja åhpadimev hiebadit navti váj oahppe bessi bagádallamij milta vijdedit ietjasa máhtudagáv sebrudakfágan.

10. jahkedáse máhtudakulme ja árvustallam

Máhtudakulme 10. jahkedáse maŋŋela

Åhpadusá ulmme le oahppe galggá máhttet

- adnet sebrudakfágalasj metávdájt ja digitála ressursajt ietjas guoradallamijn, ávddánbuktet majt gávnna digitála ræjdoj ja árvvaladdat mav guoskavattja ja ájggeguovddelisá gávnna li
- árvustallat gáktu iesjguhtik gáldo, aj subttasa ja kárta, vaddi diedoijt sebrudakfágalasj tiemá birra, ja reflektierit gáktu algoritma, avtabællásasj gáldo jali gáldo vânesvuolta soajtti mijá dâdjadussaj vájkkudit
- árvvaladdat gáktu vâssám ájge, dáhpâdusáj ja juohkusij gâvvidime li vájkkudam ja vájkkudi ulmuttjij guottojda ja dagojda
- âtsâdit gáktu teknologijja la læhkâm ja la ájn rievddadimfaktâvrrâ, ja árvvaladdat gáktu teknologijja la vájkkudam ja vájkkut aktugasj ulmuttjijda, sebrudagájda ja luonnduj
- reflektierit gáktu ulmuttja li rahtjam ja rahtji rievddadittjat sebrudagáv ja sæmme bále gáktu geografijjalasj bieles ja histâvrâlasj kontæksta li bájnna ja bájnna sijáv
- buohtastahttet gáktu politihkalasj, geografijjalasj ja histâvrâlasj vidjura vájkkudi bierrgimij, årromvuogijda ja demografijjaj iesjguhtik âsijn værâldin uddni
- tjielggit ájnas histâvrâlasj ja dálâsj ájge rijdoj sivájt ja vájkkudusájt ja reflektierit lulun gus muhtem ævtoj rievddam luluj máhttâm rievddadit rijdojt
- tjielggit terrordagoj ja álmukgâddâlimij, dagu holocaust, sivájt ja vájkkudusájt, ja reflektierit gáktu ekstrema miellaguottojt ja ekstrema dagojt máhttâ hieredit
- âtsâdit ja tjielggit gáktu almasj- ja iemeálmukriektá ja ietjá rijkagasskasasj sâbadusá ja aktisasj bargo li vájkkudam nasjâvnâlasj politihkkaj, ulmuttjij iellemij ja dâssâdussaj ja avtaárvulasjuohtaj
- tjielggit sámij ja nasjâvnâlasj unneplâgoj dárojduhttemav ja vierrevuodav majt sij li gierddam, ja reflektierit gáktu da li vájkkudam ja vil uddnik vájkkudi indivijdda- ja sebrudakdâsen
- gâvvidit guoddelis ávddânimie iesjguhtik dimensjâvnâjt ja gáktu da gaskanisá vájkkudi, ávddânbuktet dâjmajt guoddelap sebrudagájda ja árvustallat dâjmaj vájkkudusájt sâme árbbeælâdusájda
- árvustallat gáktu barggo, tjiinnim ja gâldibme máhtti vájkkudit persâvnâlasj økonomijjaj, iellemdilláj ja iellemkvalitiettaj
- reflektierit identitettaj, iellemvuogij ja kultuvrrâávddânbuktemij muodugasjuodajt ja sieradusájt Sámen ja Sáme ålggolin ja árvvaladdat moattebelakvuoda máhttelisvuodajt ja hâsstalusájt

- åtsådit ja reflektierit ietjas digitála luottaj badjel ja man mudduj bæssä luottajt sihkkot ja suodjalit ietjas ja iehtjádij riektájt priváhtaiellemij, persávnnsuodjalussaj ja dahkkeriektáj
- reflektierit gáktu identitiehhta, iesjgávvá ja ietjas rájá ávddánahteduvvi ja hásstaluvvi iesjguhtik aktijvuodajn, ja ævtodit gáktu máhtta giehtadallat vájkkudimij ja dáhpádusájt majt ij lágeda
- reflektierit makkir akterajn la fábmó dálásj sebrudagán, ja gáktu sij vuodusti ietjasa vuojnojt
- åtsådit digitála aktandoajmmama iesjguhtik vuogádagájt ja reflektierit gáktu digitála sæbrram ja aktandoajmma vájkkut sebrudakdagástallama hámev ja sisanov
- gávvidit guovdásj lágajt, njuolgadusájt ja narmajt ja árvvaladdap makkir vájkudusá li dájñ mieddemín aktugasj ulmutjij ja sebrudahkaj oanegis ja guhkás ájggáj
- gávvidit Vuona ja Sáme politihkalasj vuogádagájt ja álkkádussebrudagájt ja reflektierit guovdásj hásstalusáj birra

Áhpadattijn árvustallam

Áhpadattijn árvustallam galggá viehkken ávdedit oahppamav ja fáhkamáhtudagáv ávddánahttet. Oahppe vuosedi ja ávddánahtti máhtudagáv sebrudakfágan 8., 9. ja 10. dásen gá åtsádi ja tjielggiji fága histávralasj, geografijjalasj ja sebrudakmáhtulasj bielij aktijvuodajt. Oahppe vuosedi ja ávddánahtti máhtudagáv gá sebrudakfágalasj vuogij milta guoradalli ja árvustalli vejulasj vásstádusájt tjuolmajda vássám, dálásj ja boahhte ájge birra. Oahppe vuosedi ja ávdedi aj máhtudagáv gá ietjasa ja iehtjádij birra reflektieriji oassen sebrudagás, ja gáktu máhtti vájkkudit ietjasa ja iehtjádij iellemijda uddni ja boahhte ájgijda. Ja de vuosedi ja ávddánahtti máhtudagáv gá aktan doajmmi digitálalattjat, dábddi ja adni persávnnsuodjalus- ja dahkkeriektánjuolgadusájt ja vuosedi digitála jiermev.

Áhpadiddje galggá dilev láhtjet oahppijoassálasstemij ja arvusmahttet oahppamiellaj sebrudakfágan njálmálasj, tjálasj, praktihkalasj ja digitála barggamvuogij baktu. Áhpadiddje ja oahppe galggi ságastallat oahppij ávddánime birra sebrudakfágan. Oahppe galggi bessat gæhttjaladdat. Dajna máhtudagájn mav oahppe vuosedi, galggi bessat moalgget majt ietjasa mielas bukti, ja ietjas fágallasj ávddánime badjel reflektierit. Áhpadiddje galggá bagádallat ienep oahppama gáktuj ja áhpadimev hiebadit navti váj oahppe bessi bagádallamij milta vijdedit ietjasa máhtudagáv sebrudakfágan.

Loahppaárvustallam

Ábbálasjkarakterra galggá gávvidit oahppe ábbálasj máhtudagáv sebrudakfágan gá álli 10. dáse áhpadimev. Áhpadiddje galggá pláñit ja dilev láhtjet váj oahppe bessi vuosedit ietjasa máhtudagáv málsudahkes vuogij majda gulluji dádjadibme, refleksjávnná ja lájttális ájádallam iesjgengga dilijn.

Åhpadiddje galggá biedjat karakterav sebrudakfágan máhtudagá milta mav oahppe la vuosedam gå la máhtojt ja tjehpudagájt aktan adnám.

Árvustallamárnik

Ábbálasj árvustallam

10. jahkedáse maŋŋela: Oahppijn galggá akta ábbálasjkarakterra.

Eksámen oahppe

10. jahkedáse maŋŋela: Oahppe máhtta njálmálasj eksábma vuorbáduvvat gárvedimásijn. Njálmálasj eksábma bájkálatjtat dagáduvva ja sensurieriduvva.

Eksámen privatista

10. jahkedáse maŋŋela: Gehtja doajmme árnigav állessjattugij vuodoskávlááhpádime hárráj.